

BAGI IBOLYA

Dokumentum vagy fikció? (Megjegyzések B. Pilnyak *A kiolthatatlan hold története c. elbeszéléséhez*)

Ismert történelmi személyiségekről „szépirodalmat” írni – igencsak kockázatos vállalkozás. A tények erőszakosan tolaikodnak a költői képzelet teremtette világba, a történetírás által rögzített események, pontos dátumok és körülmények megfellebbezhetetlen magabiztossággal szegülnek ellen az írói fantázia alkotta törekeny képnek. Igazsággal kérkedik a valóság, védekezni kényszerül a fikció. A történelmi hitelesség azonban nem kizárólag a tények ellenőrizhetőségéből, a valós eseményeknek való megfeleltethetőségéből fakad. Hiszen aligha van olyan műszer, amely a kor levegőjét, atmoszférájának telítettségét érzékenyebben tudná mérni, mint az események sodrásában meglódukt vagy éppen az álló idő mozdulatlanságába dermedt alkotó fantázia.

A kora tanújaként élő író művészi világa a tények mellett és fölött vagy éppen ellenükre születik, s lesz a mindenkori lét letagadhatatlanul jelenvaló része, csakúgy, mint a dokumentumokkal hitelesített történelmi realitás. E világ hősei öntörvényű életet élnek, születésük és haláluk alkotójuk teremtő géniuszának, világépítő szándékainak, szellemi és egzisztenciális meghatározottságából fakadó létértelmezésnek függvénye. Sorsuk olyan „emberi sors”, melynek hitelességét nem az élettények dokumentálhatósága, hanem a bennük (és általuk) megfogalmazott léttapasztalat érvényessége igazolja.

Nincs ez másként akkor sem, ha az író hősciben olyan ismert történelmi személyiséget mintáz, kinek életútját történelmi források, módszeresen kidolgozott tanulmányok, enciklopédiák szigorúan ellenőrzött adatai híven rögzítik. Mert legyen bár „kísérteties a hasonlósága” valamely jeles személyiséggel, az irodalmi hős mindig is „más” életet él, sorsát író-demiurgosza pecsételi meg, s halálában is vele szövetségés.

A művészet azonban szereti a kihívást, s maga is gyakran provokál, nemegyszer önnön létét kockáztatva. S kell-e szemléletesebb példát találni e veszélyes játékra, mint a 20. századi orosz történelem első évtizedeinek eszmei-művészi viszonytáságaiban kibontakozó szuverén alkotói magatartás kockázata?

Az 1920-as évek orosz irodalma sem megformálandó életanyagban, sem „hozzáálló” eredeti tehetségekben nem szűkölködik. Történelmi katalizmák sora teremtett megrendítő tapasztalatot és kiapadhatatlan élményforrást jó néhány, azóta már klasszikusnak számító alkotónak a művészet szinte minden területén. A forradalom és a polgárháború jelenének eleméntáris tapasztalata, az eseményekben élés a kor feszültségekkel terhes levegőjének közvetlen érzékeltetését, a kaotikus világ rette-

nete, a történelmi folyamatosság megszakadásának élménye a pillanatba zsugorított lét megragadásának lázas, zaklatott kísérleteit hozza felszínre. Az októberi forradalmat követő első évek irodalmának hősei nem mint gondosan megrajzolt alakok, kivételes, egyéni sorsproblémákkal felruházott személyiségek jelennek meg elsősorban, hanem mint a megrendült világ egyetemes érvényű folyamatainak részesei, teremtők és teremtmények, hősök s egyben áldozatok, kiknek létproblémái messze túlmutatnak a személyiség önépítő lehetőségeinek érvényességi körén. Történjék ez a realista tradícióhoz közelítő tömeg-hős koncepció alkalmazásával vagy a kor szellemének inkább megfelelő avantgárd megoldás, az elszemélytelenítés eszközeivel – a végeredmény ugyanaz: eltűnnek a hagyományos értelemben vett nagyformátumú irodalmi alakok, a lét alapvető kérdéseit individuálisan mérlegelő, s ebből személyes programot építő kivételes személyiségű hősök.

Az 1920-as évek közepének konzolidáltabb létformája, a forradalom és polgárháború okozta sokk oldódása szükségszerűen érezteti hatását a művészi alkotásban is. A közvetlen létfenyegetettség fokozatos megszűnésével fellélegzik az irodalom, irányzatok és csoportosulások ideológiai és esztétikai csatározásai, platformharcai, kultúrpolitikai ütközetei jelzik az újabb „frontokat”. (Hogy ez a harc is lehet életveszélyes, az csak jó néhány év elteltével derül ki...) A rendkívül szerteágazó viták egyik legfontosabb metszéspontja a személyiség történelemformáló lehetőségeinek, a kollektívum és individuum kapcsolatának újraértékelése, újszerű megfogalmazási lehetőségei a művészetben, s ezzel összefüggésben az irodalmi hős megalkotásának elméleti és gyakorlati problémái. Az eszmei, ideológiai, alkotáslélektani megközelítések mellett ismét előtérbe kerül a művészi forma kérdése. Mivel az évtized első felének „dinamikus”, „ornamentális”, „expresszív” prózája kimerülni látszik, új elvekre, módszerre, stílusra van szükség. Hősök kellene, hús-vér alakok, felemelő emberi sorsok, magával ragadó, hiteles művészi megfogalmazásban – hangzik fel újra és újra a legkülönbözőbb irodalmi fórumokon, a szinte naponta szervezett vitaeseteken, folyóiratok egymással gyakran élesen polemizáló cikkeiben.

Ebben az irodalomtörténet által később fordulópontnak minősített helyzetben születik a 20-as évek népszerű avantgardistájának, Borisz Pilnyaknak az utókor által talán leghagyományosabbként számon tartott elbeszélése, *A kiolthatatlan hold története*. Mi készítette az írókat arra a kockázatos lépésre, hogy elbeszélése hőseül, helyesebben annak prototípusául korának egyik legismertebb politikai személyiségét, M. Frunze hadügyi népbiztost válassza? Miféle mozgatórugói lehetnek e nyilvánvaló kihívásnak, mely a népbiztos váratlan halála után (1925. október 31.) az egyik népszerű irodalmi folyóirat hasábjain, egy remekbe szabott elbeszélés műfaji keretei között provokálja a legközvetlenebb jelen „történetírását”? S minek következtében a *Novij mir* szerkesztői (többek között olyan tekintélyek, mint Lunacsarszkij és Vjac.

Polonszkij) arra kényszerülnek, hogy a még forgalomba nem került folyóiratpéldányokat bezússák, s a Pilnyak-mű helyére egy másik elbeszélést illesszenek.¹

Megtehetjük, hogy pusztán az író politikai naivitásának, netán ellenséges magatartásának vagy éppen személyes bátorságának tulajdonítsuk e gesztust, s akkor az alkotás maga nem marad más, mint politikai kuriózum, botránykő, cinkos összekacsintások vagy durva támadások ürügye és tárgya. Ez esetben a mű kegyetlen sorsra kárhoztatott, hiszen éltető erejétől, műalkotásléte szubjektumától fosztatik meg, s lesz rágalomhadjáratokban megnyomorított torzszülött, elkobzott újságpéldányok némaságra ítélt foglya, teremtő atyjának ballépésként fogant bűnös kreatúra. Vagy ami legalább ennyire veszélyes – hiteles forrássá, történelmi dokumentummá minősül, miközben szerzője a „vád tanújaként” szerepel egy lezáratlan történelmi perben, egy tragikus korszak eseményeinek visszaigazolására hivatva.

A jó mű azonban végtelenül életképes. Megfelelően kondicionált szellemi közegeben újjászületik, megmutatja önmagát, s több évtizedes késéssel terhelt is, helyet követel az élő irodalmi folyamatokban.

Mielőtt azonban „művészi rehabilitálásának” jelentőségét értékelnénk, ejtsünk szót a mű születésének körülményeiről, hányatotott sorsának vélhető okairól, a szükségszerű és a véletlen összejátszásának szomorú következményeiről!

Pilnyak az 1920-as évek irodalmának egyik igen népszerű s egyben vitatott figurája. Művészi rangját az 1921-ben megjelent *Meztelen év* című regényével vívja ki, annak ellenére, hogy pár évvel korábban született elbeszélései is élénk visszhangra találtak az irodalmi közvéleményben. A regény az 1919-es év kaotikus világának, transzcendens katasztrófájának élményéből fakadó különleges művészi látomás, melyet mind a mai napig modellértékűnek tekintenek az orosz avantgárd irodalom kutatói. Pilnyak ez időben olyan „útítárs-írónak” számít, kinek politikai nézetei kiforratlanok, a forradalomhoz való viszonya ellentmondásos, öntörvényű művészi világa, eredeti látásmódja, iskolateremtő stílusa azonban már ekkor egyértelműen a legtehetségesebb írók közé emelik. A 20-as évek közepére számtalan írás jelenik meg tőle és róla, jeles folyóiratok kritikusai elemzik elbeszéléseink, kisregényeink eszmei-ideológiai, művészi-esztétikai értékét és hiányosságait.

Az író neves pártfogói közé tartozik A. Voronszkij, kora ismert marxista kritikus, aki a forradalmat követő idők színvonalas irodalmi-politikai folyóirata, a

---

¹ Az elbeszélés a *Novij mir* 1926/5. számában jelent meg. A folyóirat e számának nyomtatását időközben leállították, s a Pilnyak-mű helyére A. Szityin egyik elbeszélését tették. *A kiolthatatlan hold története (Poveszty nyepogasennoj luni)* önálló kiadásban 1927-ben jelent meg Szófiában *A hadseregparancsnok halála* címmel. Az eredeti szöveget a *Znamja* c. folyóirat 1987/12. száma publikálta. Magyarul a *Nagyvilág* 1988/5. száma közölte Misley Pál fordításában. (A műből vett idézeteket e fordítás alapján közlöm.) Erről részletesebben I. E. H. Carr, *Pilnyak and the Death of Frunze*. *Soviet Studies* X, 1958: 2; E. R. Frankel, *A Note on Pilnyak's Tale of the Unextinguished Moon*. *Soviet Studies* XXIV, 1973: 4.

Krasznaja Nov főszerkesztője. Voronszkij, a „régibolsevik”, aki Lenin közvetlen támogatását is élvezte, hatalmas lendülettel, fáradhatatlanul szervezte maga köré az „új irodalom” friss erőit, mindenekelőtt a tehetséges kezdőket, „proletár-írókat” és „újtársakat” egyaránt. Felfedezettjei között találjuk Pilnyakot is, akiről már 1922-ben terjedelmes kritikát írt, s aki – a kortársak visszaemlékezései szerint – többször megfordul a Voronszkij szervezte „National” szállóbeli irodalmi felolvasóesteken. Ellátogatnak ide a kritikus egykori harcostársai is, többek között Frunze és Ordzsonikidze. (Voronszkijt régi barátság fűzi Frunzéhez, a forradalom előtti időkben mindketten a vlagyimiri börtönben raboskodtak, majd együtt dolgoztak Ivanovo-Vozneszenszkben, Oroszország egyik legnagyobb forradalmi központjában.) A Voronszkij aktív kultúrpolitikai tevékenységét kísérő fel-fellángoló viták a 20-as évek közepére állandósulnak és kiéleződnek, s különösen problematikussá válik a „proletár művészet” megítélésében megmutatkozó nézetkülönbségek felerősödése. Egyre határozottabban körvonalazódik a konfrontáció a „népfrontos” politikát hirdető Voronszkij és eszmetársai, valamint a mindinkább szektássá váló *Na posztu* folyóirat köré tömörült teoretikusok és kritikusok között. Voronszkij helyzetét rontja az a körülmény is, hogy a kora kulturális kérdéseiben járatos, éles szemű, könnyedén és szellemesen író és vitatkozó Trockij ez idő tájt válik kegyvesztetté, s a proletár kultúra fogalmának korlátairól vallott nézetei alapján egy platformra kerül Voronszkijjal. Trockij 1923-ban megjelent *Irodalom és forradalom* c. könyvének második (1924-es) kiadásába már bekerül az a hozzászólás, amelyet a bolsevik vezető az OK(b)P KB irodalompolitikai tanácskozásán tartott 1924. május 9-én, s amely a későbbi eseményekre nézve különös jelentőséggel bír. Trockij könyvében önálló címszó alatt szerepel Pilnyak, mint tehetséges, de eszmeileg kiforratlan író, s hozzászólásában is nemegyszer hivatkozik rá, mint a jelenkori irodalom egyik problematikus egyéniségére. Trockij mégoly kritikus „pártfogása” azonban ekkor már nem jó előjel. Veresége a párton belüli harcokban egyre nyilvánvalóbb, ennek egyik sorsdöntő állomása a hadügyi népbiztossági tisztségről történő leváltása. Helyére 1925 januárjában Frunzét nevezik ki. S hogy Frunze, a kiváló hadvezér a kultúrpolitikai ütközetekből is részt vállal, mutatja az a tény, hogy az 1925-ös korszakos jelentőségű irodalompolitikai határozatot előkészítő bizottság egyik tagjának választják, s ez irányú tevékenységéből adódóan Voronszkijjal is konfliktusba kerül. Frunze azonban ez év októberében váratlanul meghal.

„Az év folyamán egyre gyakrabban panaszkodott gyomorbántalmakra. A kórházi kivizsgálás után az orvosok gyomorfekélyre gyanakodtak. A Politikai Iroda – Sztálin kezdeményezésére – javasolta a betegségét elhanyagoló Frunzénak az operációt. A műtét után – a szíve nem bírta az altatást – szívbénulásban halt meg 1925. október 31-re virradóra” – olvashatjuk az *Életrajzok a bolsevizmus történetéből* c. kötetben.² M. Heller megfogalmazása már sokatmondó: „A konszolidáció céljaira az

---

² *Életrajzok a bolsevizmus történetéből*. Budapest, 1987: 166.

orvostudományt is felhasználják. 1925 októberében a PB utasítására megoperálják Frunze hadügyi népbiztost, aki nemrég lépett Trockij helyére. A 40 éves Frunze operációja során az orvosok megállapítják, hogy az eltávolítandó gyomorfekély immár begyógyult, ennek ellenére a népbiztos ott marad a műtőasztalon. Sztálin barátja, Vorosilov lép a helyére. Frunze temetésén pedig elhangzik a rejtélyes sztálini mondat: Talán rendjén is van, hogy az öreg elvtársak olyan könnyen és olyan egyszerűen szállnak sírba.”³

Pilnyak tehát nem akármilyen „nyersanyagból” meríti újabb művének témáját. Az események, hírek és rémhírek szövevényének veszélyes és izgalmas kísértése, a mögöttes folyamatok művészi megragadhatóságának kihívása olyan örvénybe rántják az író, melynek beláthatatlan következményei lesznek alkotói pályájában, s személyes sorsának tragikus alakulásában.

Az alig pár hét alatt elkészült elbeszélés előszavában Pilnyak egyértelműen elhatárolja magát a konkrét eseménytől (*Novij mir* 1926/5):

Az alábbi elbeszélés olvastán némelyek arra gondolhatnak, hogy a történet alapjául Mihail Vasziljevics Frunze halála szolgál. Jómagam alig ismertem Frunzét, legfőbb kétszer láttam életemben. Halálának valóságos körülményeiről nem tudok, de ez nem is fontos művem szempontjából, hiszen nem riportot írtam a hadügyi népbiztos haláláról. Szükségesnek tartom tehát, hogy figyelmeztessem az olvasókat: ne keressenek elbeszélésemben megtörtént eseményeket és valóságos személyeket.

Mindez azonban csak olaj a tűzre. Ráadásul Pilnyak elköveti még azt a hibát is, hogy művét éppen Voronszkijnak ajánlja, „barátsággal”. A kritikus – az elbeszélés botrányos megjelenési körülményeinek ismeretében – realitásérzékéről tanúskodó „jogos önvédelemből” tiltakozik (*Novij mir* 1926/6):

Levél a szerkesztőségnek

A „Novij mir” 5-ös számában jelent meg Borisz Pilnyak elbeszélése, „A kiolthatatlan hold története”. Bár az elbeszéléshez írott előszó felhívja a figyelmet arra, hogy abban nem Frunze et. haláláról van szó, ám a körülmények összességükben, néhány részlet stb. ennek ellenkezőjéről tanúskodik. Az elbeszélés azt a meggyőződést alakítja ki az olvasóban, hogy a hadseregparancsnok az elbeszélés főhőse halálának körülményei megfelelnek azoknak a valóságos körülményeknek és tényeknek, melyek Frunze halálával kapcsolatosak. E rendkívül szomorú és tragikus esemény ilyen ábrázolása nemcsak hogy durva torzítás, mely sérti Frunze emlékét, de egyben pártunk, az OK(b)P elleni gonosz rágalom.

---

³ M. Heller – A. Nyekrics: *A Szovjetunió története*. Budapest, 1996: 156.

Elbeszélését a szerző nekem ajánlotta. Mivel egy ilyen ajánlás rám, kommunistára nézve rendkívüli módon sértő, s árnyékot vethet párttag-nevemre, kijelentem, hogy tiltakozom és visszautasítom ezt az ajánlást.

Elvtársi üdvözlettel:

A. Voronszkij

Ugyanebben a számban a szerkesztőség is nyilatkozik:

E levél közzétételével a szerkesztőség teljes mértékben osztja Voronszkij et. véleményét. Szerkesztőségünk Pilnyak elbeszélésének „Novij mir”-beli közlését egyértelmű és súlyos hibának tartja.

Ezek után még az érintett fél, maga Pilnyak is szót kér. Önbírálatának rejtett iróniája sokatmondóan utal az író félreérthetetlen helyzetfelismerésére.

Levél a szerkesztőségnek

A „Novij mir” májusi számában jelent meg „A kiolthatatlan hold története” c. elbeszélésem, a júniusi szám pedig közölte Voronszkij et. levelét, melyben elbeszélésemet „pártunk, az OK(b)P elleni gonosz rágalomnak” minősíti. A Voronszkij et. levelét kísérő szerkesztőségi megjegyzésben a szerkesztőség „Pilnyak elbeszélésének közlését egyértelmű és súlyos hibának tartja”.

Most, hogy visszatértem külföldről (ahol a Szovjetuniótól elszakítva éltem), s felidézem azt a helyzetet, melyben elbeszélésem megszületett, szükségesnek látom kijelenteni: a külső körülményeket figyelmen kívül hagyva egyáltalán nem számoltam azzal, hogy elbeszélésem az ellenforradalmi nyárspolgárság kezére játszik, s gyalázatos módon felhasználható a párt ellen; egy percig sem gondoltam arra, hogy gonosz rágalmat írok. Most már látom, hogy igen nagy hibát követtem el, melyet nem éreztem írás közben, most már tudom, hogy sok minden, ami az elbeszélésben szerepel, rágalmazással felérő fantáziálás.

Ezért véleményemmel csatlakozom a szerkesztőségi állásfoglaláshoz, s mind „A kiolthatatlan hold története” megírását, mind annak publikálását nagy hibának tartom.

B. Pilnyak

Moszkva, 1926. november 25.

De hát miről is van szó tulajdonképpen?

Az elbeszélés – Pilnyaktól szokatlanul – meghatározott lineáris cselekmény-nyel rendelkezik: a történet középpontjában Gavrilov hadseregtábornok utolsó napjainak eseményei s halálának körülményei állnak. A polgárháború legendás hírű hadvezérét, immár békeidőben, felsőbb utasításra, annak minden tiltakozása, ösztönös félelme, nyomasztó előérzetei ellenére mütőasztalra fektetik, hogy megszabadítsák kínzó gyomorfekélyétől, mert „ezt követeli a forradalom”. A mütét elkerülhetetlenségénc, s a hadvezér önnön emberi kiszolgáltatottságának felismerésével induló,

majd annak halálával záruló, mindössze néhány órát felölelő cselekmény mesterien tömörített. Mozaikszerűen egymás mellé fűzött emléktörödékek, villanásnyi benyomások, a hétköznapi és kivételesség egymásba mosódó perceit szinte dokumentumszerűen rögzítő pillanatképek váltakoznak a határhelyzetbe sodródott ember önvizsgálatának szigorú tényszerűsége törekvő, s ugyanakkor esendően emberi voltát megrendítően érzékeltető szövegrészletekkel. Mindezt összefűzi az elbeszélő zaklatott, feszültséggel teli hangja, valamint a komor háttér, az idegen város mechanikus létének nyugtalanító zörejei, zavaros fényei: „A folyó túlsó partjára néző ablakok kihunytak a lenyugvó nap utolsó szeptetével, amely ott, a túlpárti térség fölött, lilás színű, alvadt vért ontva fogyott tovább” (717).

E személytelenné dermesztett világ emberidegenségének atmoszféráját felerosítik a hivatalos párbeszédnek szinte jegyzőkönyvszerűen dokumentált töredékei, az „egyes számú ház”, a hatalom központjának csupa vörösben hivalkodó miniszteri rendje, s a „kettes számú ház”, a műtét helyszínének vakító fehérsege, kongó üressége. A személyes kapcsolatok hiányát egyedül Gavrilov és Popov, a két egykori harcostárs meghitt beszélgetése ellensúlyozza, az ifjúkor, az egyszerűségében egyértelmű, tiszta világ emlékének felidézésével, melyen azonban kíméletlenül áttör a bizonytalan jelen. „A hadseregparancsnok-takács jó kedélyű, kellemes ember volt, értett a tréfához is, és látta, mi a nevelés; most is tréfálkozott, csak akkor lett nyugtalan, amikor eszébe jutott az érthetetlen berendelés, feszélyezetten mozgott és beszélt akkor egészséges munkásként a beteg parancsnokról: – Főúr, tábornagy, szenátor – akármi –, de hajdinakását enni nem tudok. Bizony, testvér, csak játszanak velünk, nincs mit tenni – mondta, s azzal elhallgatott” (712).

A visszavonhatatlanság, a halálra készülődés, az ellenállás képtelensége, a csupasz emberi lényé történő visszazsugorodás mindaddig nem tapasztalt személyes élmény adja az elbeszélés drámai feszültségét.

Gavrilov öröklő a *Meztelen év* rendíthetetlen, vasakarátú bolsevikjainak, a „bőrzekéscknek” legtöbb vonását, de alakja grandiózusabb, már-már mitikus, mintegy a forradalomban működő személytelen erők jelképévé magasodik. „A parancsnok az az ember volt, akinek a neve bárkiben felidézte a polgárháború hősiességét, a rá bízott ezernyi, tíz- meg százezernyi embert, a hadjáratok tíz- meg százezernyi halálát, szenvedését, a rokkantságot, felidézett a neve hidegget, éhínséget, fagyot és hőséget, ágyúörgést, puszkagolyó- és éjszakai szélsüvítést, éjszakai tábornözetet, hadjáratokat, győzelmet és futást és újra halált. Az az ember volt, aki hadakat irányított, emberek ezreit, győzelmüket, halálukat vezényelte: puszkaport, füstöt, törött csontokat, tépett húst; azokat a győzelmeket vezényelte, amelyek hallatán száz meg száz vörös zászló emelkedett a magasba és sokezres tömegek zúgtak a hátszágban, a rádió telekürtölte hírével az egész világot, azokról a győzelmekről, amelyek után hatalmas sírokat ástak orosz földbe a tetemeknek, sírokat, amelyekbe ezernyi holttest zúdult. Az az ember volt, akit a háborús legendák dicsősége övezett, hadvezéri éretnyeket, határtalan bátorságot, merészséget, állhatatosságot mondhatott magáénak.

Az az ember volt, akinek jogában és hatalmában állt hadba küldeni katonáit, hogy megöljék a hozzájuk hasonlókat és maguk is meghaljanak” (723).

A személyes lét közvetlen fenyegetettségét, a „hétköznapi” halálfélelmet megélt ember azonban felismeri az általa is képviselt, önmagában működő, zárt hatalmi apparátus abszurd logikáját – hogy „civil” konfliktusa személyes erőfeszítések árán feloldhatatlan, mert maga is egy rajta kívül álló, de vele „életre-halálra” szövetséges mechanizmus megfellebbezhetetlen része. A személyesség utáni sóvárgás olyan torz kísérletekben jelentkezik, mint az autós száguldás, az egyéni kockázat izgalma s a kivételes pillanat vágya: „Egytől egyig valamennyi száguldásomra emlékszem. Minden apróságra, ami ilyenkor előfordul velem, minden beszélgetésre, minden mondatra, még arra is, ki milyen hangsúllyal mondta, amit mondott, még a cigaretta paraszára is” (723). Pilnyak azonban még ezt a „kivételességet” sem engedi át hőségnek – Gavrilov halála után az „egyes számú ház” „hajlíthatatlan embere” megismétli e „nagyszabású, egyetemes száguldást”.

S ez az a pont, amikor az elbeszélés messze túlnő egy konkrét történelmi esemény irodalmi feldolgozásán. A történet és a szereplők „beazonosításának” kísérlete méltatlan az írói vállalkozáshoz, s ahhoz a különleges művészi teljesítményhez, mely a kor legsúlyosabb eszmei kérdéseit veti fel. Meddig terjed a személyiség önrendelkezési joga, képes-e, alkalmas-e a súlyos történelmi megrázkódtatásokat megélt 20. századi ember egyensúlyt teremteni önmaga és az őt körülvevő világ között, individuális létének s az emberiség egészének érdekeit összhangba hozni? Van-e olyan nagy igazság, egyetemes emberi vállalkozás, mely kárpótol az egyes ember létében gyökerező humánus értékek elvesztéséért? Gavrilov utolsó, a kórház párás üvegablakára írt mulékony üzenetét – „Halál, kristély, nem comme il faut.” – akár groteszk írói ars poeticának is vehetnénk, hiszen mögötte felidéződik a tolsztoji mű, a parancsnok kedvelt olvasmánya, az önéletrajzi trilógia. A beteljesülés, a harmonikus élet utáni vágy, az önélemezés képessége s a morális kontroll örökös igénye vonzza Gavrilovot az öreg Tolsztoj világához. Mindez azonban a jelenkori lét káoszában talaját veszített, a személytelen erők vonzásába került ember számára már életprogramjában megvalósíthatatlan, fájdalmasan anakronisztikus, „tűnt világ”: „– Adj valami olvasnivalót, csak tudod, valami egyszerűbbet. Valami szépet, rendes embe-
rekről, szerelemről, egyszerű kapcsolatokról, egyszerű életről, a napfényről, az egyszerű örömekről” (721).

Ez a szellemi vákuum, az élet korábban zártnak vélt rendjének felborulása, az eddigi életeltek alkalmazhatatlansága teszi sérülékennyé, törékennyé a mégoly meggyőződéses embert is, mint a parancsnok. Felismerése Pilnyak művének legfontosabb kérdésfelvetése is egyben: mi történik, ha az egyes ember létproblémája, kikerülve a személyiség érvényességi köréből, egy felsőbb, személytelen hatalom eleve elrendelésében jelentéktelenedik el, foszlik semmivé.

A *Meztelen év* „energikusan funkcionáló” Pugacsov-szakállú bolsevik hőseiből élő legendák, név nélküli, az elgépiesedett hatalom megszemélyesítői, „hajlíthatatlan emberek” lesznek. Az orvosi konzíliumok a „bolsevikiek nyilvános pereire ha-

sonlítanak”, általános félelem telepszik a lelkekre. A „város” maga alá gyűri az élő természetet, a feleslegessé vált hold riadtan menekül a gyárkérmények fölött.

S itt már nem csak egy ember sorsáról, halálának „tisztázatlan körülményeiről” van szó. Pilnyak elbeszélése a humanista pozícióját féltő ember aggodalmát szólaltatja meg: az individuális lét leértékelődésével démoni erők játékszerévé válhat az ember, a lét harmonikus törvényeibe való „illetéktelen” beavatkozás katasztrófával fenyegethet. Az írónak e veszélyt hordozó világ tapasztalatában gyökerező komor élményeit az egymásba kapaszkodó, szeretni vágyó ember példája s a gyermeki fantázia szabadságában játékszerré szelidülő „kiolthatatlan hold” biztonsága enyhíti.

S hogy e mű „belső igazsága” mennyire nem fér össze az írói szándékot így vagy úgy torzító, a mű szellemiségén erőszakot tévő politikai manipulációkkal, mutatja az a tény, hogy az elbeszélés a kultúrpolitikai kuriózumon túl igazi szellemi élményt, irodalmi csemegét jelent napjaink olvasójának is.

Végezetül szólaljon meg maga az író, a személyes vallomás hangjának erejével: „bevallom, hogy engem az OK(b)P jövője sokkal kevésbé érdekel, mint Oroszorszáég, mert az OK(b)P számomra csak egy láncszem Oroszország történetében, tudom, hogy abszolút tárgyilagosnak kell lennem, nem szabad senki malmára hajtanom a vizet, nem szabad senkit rászédnem, és elismerem, hogy talán nincs mindenben igazam, de mégis jól tudom, hogy másképp, mint ahogy írok, nem vagyok képcs, nem tudok, nem fogok írni, még ha erőszakot akarnék is tenni magamon: van egy irodalmi törvény, amely nem engedi meg, nem teszi lehetővé az írói tehetség megerősökölését – még tulajdon eszünk által sem...”⁴

---

⁴ B. Pilnyak naplójegyzete. In: *Új ég és új föld. Irodalmi élet Szovjet-Oroszországban 1917–1932*. Budapest, 1987: 273.